

Боранбаева Б.С.¹, К.А.Туленбаева²

¹ *т.ғ.к., доцент М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті,
Орал қ, Қазақстан*

² *т.ғ.к., доцент әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Алматы қ, Қазақстан*

ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ САРАЙШЫҚ ҚАЛАСЫНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ АЛАТЫН ОРНЫ

Аңдатпа

Ұлы Жібек жолы ежелгі және ортағасырлар дәуірінде Шығысты Батыспен байланыстырып келген көне керуен жолдарының желісі. Мақалада Ұлы Жібек жолының Қазақстан аумағында сауда мәдениетінің дамуына, қалалардың өсіп өркендеуіне тигізген ықпалы Жайық өзені жағасындағы Сарайшық қаласы мысалында баяндалады. Шығыс Дешті-Қыпшақтың көрнекті қалаларының бірі - Сарайшық туралы, көне шаһардың қалыптасу, гүлдену, құлдырау тарихын зерделеу Қазақстанның көне қалалар тарихын зерттеуге қосылған үлес болып табылады. Осы орайда автор Сарайшық қаласы орнына тікелей қазба жұмыстарын жүргізіп, зерттеген археолог Н.Арзютов, Е.Г.Агеева, Ә.Х. Марғұлан т.б. ғалымдардың еңбектері негізінде өзіндік тұжырымдар жасайды. Сарайшық қаласының мәдени, әкімшілік, сауда орталығы ретінде көркейіп дамуындағы Ұлы Жібек жолының алатын орнын деректік негізде қарастырады.

Түйін сөздер: Сарайшық, Ә.Марғұлан, В.Бартольд, Қытай, Хорезм, Ұлы Жібек жолы, Алтын Орда, Жайық өзені, халықаралық сауда жолы, мәдениет,

B.S. Boranbayeva, K.A.Tulentayeva

*Candidate of historical science, associated professor of M. Utemisov West Kazakhstan state university,
Oral city, Kazakhstan*

*Candidate of historical science, associated professor of al-Farabi Kazakh National university,
Almaty city, Kazakhstan*

A ROLE OF THE SILK WAY IN DEVELOPING THE CITY OF SARAYSHYK

Abstract

The Great Silk Road was a network of caravan routes which connected the East and West in the ancient and medieval times. In this article the impact of the Silk Road on the development of trade and the growth of cities in the Kazakh territory has been given as an example of Saraishyk city located on the Zhaiyk river. To examine one of the oldest cities of Desht-I Kipchak, Saraishyk and its emergence, prosperity, rise and fall would be a great contribution to the research of the old cities of Kazakhstan. Therefore, the author makes some statements relying on the works of scholars and archeologists such as N. Arzuytov, E. Ageeva, A. Margulan and others who conducted archeological excavations on Saraishyk city. The role of the Great Silk Road in the prosperity of Saraishyk city as a cultural, administrative and

Key words: Saraishyk, A. Margulan, B. Bartold, China, Khorezm, The Great Silk Road, the Golden Horde, river Zhaiyk, international trade route, culture

Б.С.Боранбаева¹, К.А.Туленбаева²

*¹Доцент Западно-Казахстанского государственного университета им. М.Утемисова,
кандидат исторических наук
г. Уральск, Казахстан*

*²доцент Казахского Национального университета им. аль-Фараби, кандидат исторических наук
г. Алматы, Казахстан*

РОЛЬ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ГОРОДА САРАЙЧИК

Аннотация

Автор, делая выводы о роли Великого Шелкового пути в истории развития человечества, дает описание истории знаменитого торгового пути, связывавшего Восток и Запад, на основе исторических материалов, дающих характеристику участку знаменитого караванного пути, проходившему по территории Казахстана. Роль Шелкового пути в развитии торговли и городской культуры раскрывается автором на примере города Сарайчик, который иногда называют малой столицей Золотой Орды. Одна из веток Великого Шелкового пути, проходившая по Северному Прикаспию, сыграла важную роль в развитии этого города и, в целом, в развитии городской культуры в Западном Казахстане.

Ключевые слова: Сарайчик, А.Маргулан, В.Бартольд, Китай, Хорезм, Великий Шелковый путь, Золотая Орда, река Жайык (Урал), международный торговый путь, культура.

Ұлы Жібек жолы б.з.д. II мың жылдай бұрынғы көне замандар мен ортағасырларда Жерорта теңізі мен Қытайдың арасындағы Еуразия құрлығын басып өтетін, әлемнің әр түкпіріне тараған, яғни Шығысты Батыспен байланыстырып келген көне керуен жолдарының желісі. Ұлы Жібек жолы арқылы халықтар мен елдер арасындағы мәдени және сауда байланыстар қалыптасып, әлемдік өркениеттер бір-біріне жақындады, бірін-бірі толықтырып, байыта түсті. Демек, керуен жолы тарихи сол кезеңдерде бүгінгі жаһандану үрдісінің бастауы болған тәрізді. Біздің жыл санауымыздың басында Ұлы Жібек жолының халықаралық сауда жолы ретіндегі маңызы артып, оның гүлденген кезеңі басталады. Қытайдан жібек, Үндістаннан түрлі дәмдік заттар мен асыл тастар, Ираннан күміс бұйымдар, византиялық маталар, афрасиабтық қыштан жасалған ыдыстар және басқа да толып жатқан бұйымдар тиеген керуендер Қарақұм мен Қызылқұм арқылы Мерв пен Хорезм оазистерінен Сары Арқа даласын кесіп өтіп, Памир мен Тяньшанды, Алтай мен Қаратаудың асуларынан өтіп, Мургаб, Әмудария, Сырдария және Шу бойымен әрі қарай бет алатын. Сондай-ақ Ұлы Жібек жолы алыстағы Қара теңіз жағалауына Қашқар мен Ферғана аңғары арқылы баратын, ал V – VI ғасырларда жаңа тармақ пайда болып, сауда керуені Хами арқылы Ыстықкөлді жағалай Талас даласына одан әрі Әмудария мен Жайыққа жететін болған.

Жазба және заттық деректер керуен жолының Қазақстан аймағы арқылы дәлірек айтсақ, Жетісу, Оңтүстік Қазақстан арқылы өтуі VI –VII ғасырларда мейлінше жандана түскенін көрсетеді. Оны біріншіден, осы кезеңде Хинган жоталарынан бастап Қара теңіз жағалауына дейінгі алып аймақты бағындырған далалық империя қағандарының Орта Азия арқылы өтетін сауда жолдарының қауіпсіздігін өз бақылауына алуы, бұл туралы Қытайдың ұлы саяхатшысы Суань Цзанның: «... Суябтың батысында бірнеше ондаған қалалар бар. Ол қалалардың өз басшылары, билешілері бар. Олар бір-біріне тәуелді болғанымен барлығы Түрік қағандығын бағынышты» [1, 168 б.] деген дерегі дәлел. Екіншіден, түріктердің бай қағандары мен олардың төңірегіндегілердің ірі мөлшердегі тауар тұтынушыларына айналуы, үшіншіден, В.В.Бартольдтың мәліметіне сүйенсек, VIII ғасырда Ферғана аңғары арқылы өтетін жолдың өз ара қырқыс салдарынан қауіпті болуы [2, С.31]6-деп түсіндіріледі. Міне, осындай дәйекті себептерге байланысты VIII-XIV ғасырлар аралығында Жібек жолының негізгі бөлігі оңтүстік Қазақстан аймағы арқылы жүргендігін аңғартады. Ендеше сауда жолының Қазақстан аймағы арқылы шығыстан батысқа көктей өтуі қандай қажеттіліктен туды?

Дамыған орта ғасыр кезеңінде жібектің ірі мөлшердегі тұтынушысы – Византия елі болды. Өйткені жібек византиялық сарай ақсүйектерінің қажеті үшін ғана емес, жалдамалы әскерлер жасақтауда да, маңызды валюта рөлін атқарған. Демек, Византиядағы жалдамалы әскер санының көбеюіне мемлекеттік қауіпсіздік мүдде тұрғысынан қараған Иран өз территориясы арқылы батысқа жібек жолының өтуіне барынша кедергі жасап бағады. Сондықтан Жетісудан өте келе

Оңтүстік бағытқа бұрылатын сауда жолы енді Сырдария бойымен Арал өңіріне, Маңғыстау арқылы Каспий ойпатына, Солтүстік Кавказға, Кавказ жотасы арқылы Константинопольге бағыт ұстайтын болған [3, 494 б.].

Керуен жолының аты айтып тұрғандай, Қытайдан келетін негізгі тауар жібек болған. Бертін келе жібек өндіру технологиясын өзгелер де меңгеріп, нәтижесінде Шығыс Түрік қалалары мен Соғдының өзінде сапасы жағынан қытайдан кем емес жібек өндірісіне қол жеткізеді. Сөйтіп батысқа бет алған керуендегі жібек тауарының негізгі бөлігі Қытайдан болса, келесі бөлігі түріктер мен соғдылық болды. Осылайша жібек өндірісінің дамуымен бірге оны өткізу де өткір проблемалық іске айналып отырған

Енді мақала тақырыбына қарай ойысып, Ұлы Жібек жолы бойындағы Азияға кірер қақпа іспеттес ортағасырлық Сарайшық қаласының қалыптасу, өркендеу, құлдырау тарихы жөніндегі деректерге жүгіне отырып, ой сабақтасақ. Жалпы қаланың ірге көтеру мезгілі жөнінде зерттеушілер бірыңғай пікірге келе алмаған. Мәселен, Сарайшық қаласы монғол шапқыншылығына дейінгі дәуірде, X-XII ғасырларда өмір сүрген деген пікірді, белгілі археолог С.П.Толстов бұл жерде X-XII ғасырларда Әмудария жағалауларынан келген көпестер «Хорезм колониясының» негізін қалаған [4, 227 б.],- деп түйеді. Ал Сарайшық қаласы орнына тікелей қазба жұмыстарын жүргізіп, нақты зерттеген археолог Н.Арзютов, Е.Г.Агеева, академик Ә.Х. Марғұланның қазба деректер негізіндегі тұжырымы бойынша Сарайшық қаласы Алтын Орда астанасы Бату Сарайы салынған шамада XIII ғасырдың ортасында тұрғызылған [5, 11 б.]. Сонымен қатар бұл айтылған пікірді археолог ғалым К.Байпақов: «Сарайшықтың қала ретінде қалыптасуы Алтын Орданың нығаю кезеңіне сәйкес келеді. ... Оның ақша сарайында құны әр түрлі мыс ақшалар құйылды. Олардың бір бетінде «Сарайшық қаласының құймасы» деген сөз, ал екінші бетінде гүл мен жыртықш аңның мүмкін арыстанның бейнесі басылған... Қаланың дамуына Сарайшықтың Алтын Ордаға, содан кейін Қазақ хандығына ислам дінін тарату орталығы болуы да әсер етті» [6, С.444],-деп нақтылай түседі.

Ал Сарайшықтың мәдени сауда орталығына айналып, гүлденіп көркеюінің негізін әйгілі ғалымдар В.В. Бартольд пен Ә.Х.Марғұлан – қаланың Ұлы Жібек жолының бойында ірге бекітумен байланыстырады [7, 19 б.].

Демек, Алтын Орда мемлекетінің құрылып күшейген тұсында Ұлы Жібек жолының Солтүстік Каспий тармағы қайта жанданып, Жайық өзені арқылы өтетін сауда керуенінің мейлінше ұлғаюы Сарайшық шаһарының жедел өркендеуіне, мәдени сауда орталығы ретінде келешекте Хан Ордасына айналуына ықпалын тигізген. Жайық өзенін орта ғасырларда батыс еуропалық көпестер, миссионерлер, елшілер әлденеше рет кесіп өтіп, бұл туралы өз жолжазбаларына түсіріп отырған. Орал арқылы ортағасырлық Сарайшық қаласына әуелі Рим папсы ІҮ Иннокентийдің елшісі Плато Карпини (1249ж.), ал сәл кейінірек француз елшісі Гильом де Рубрук (1253 ж.) жол тартқан.

Саудагерлер керуенінің Қырымнан Жайық арқылы шығысқа бағыт алатынын Франческо Бальдучи Пегалотти «Сауда тәжірибесі» атты шығармасында жазып қалдырды. Ол Танадан Сарайшыққа баратын жолдың ерекшеліктерін атай отырып, өтімді тауарлар, сондай-ақ жергілікті халықпен айырысуға қолайлы ақша түрлері жайында сипаттап жазады [8,15 б.]. Сондай-ақ өмірінің жиырма сегіз жылын саяхатпен өткізіп, 100 мың шақырымнан астам жол жүрген араб саяхатшысы ибн Баттута XIV ғасырда Сарайшықта болғаны туралы: «Сарайдан шығып бірнеше күннен соң біз Сарайшық қаласына келдік... Бұл қала Ұлысу деген кең арналы өзеннің жағасында орналасқан. Өзенге Бағдаттағыдай қайықтарды жалғастырып жасаған қалқымалы көпір салынған» [4, 225 б.], - деп баяндайды. Саяхатшы жазбасында айтылғандай Сарайшықты орай ағатын (терістік, шығыс, оңтүстік жақтарын) Жайық өзеніндегі Бату хан салдырған жүзбелі көпір алғашқы кезде батысқа жорық кезінде олжаланған байлықты моңғол жеріндегі Қарақорымға – Шыңғыс хан ордасына жеткізуге пайдаланылса, кейін Алтын Орданың астанасы арқылы өтетін Жібек Жолы керуені осы жүзбелі көпір арқылы шығысқа жол тартқан [5, 116.].

Ұлы Жібек жолындағы ірі сауда орталықтарының бірі болған Сарайшыққа сауда керуені арқылы Иран және Сириялық оюлармен өрнектелген, шыңылтырмен (эмаль) және алтынмен апталған құмыралар, құтылар, көздің жауын алатын түрлі-түсті әсемделіп, жиектеріне алтын жалатылған шыны ыдыстары, Қытайдың құлпырған жібегі, айнасы мен лакталған ыдыстары, Иранның әсемдік бұйымдары, Парсы кілемдері, Ферғананың асыл тұқымды жылқылары, Араб арғымақтары келетін болған. Сондай-ақ Византия, Рим, Үндістан, Иран, Араб және Еуропа елдерінен сирек кездесетін жоғары сапалы қымбат бұйымдар: жасмин суы, мұсқат жаңғағы, женьшен, айдаһардың өті, алмас, янтарь, маржан, піл сүйегі құйма күміспен сом алтын, бағалы аң терілері, соғыс құралдары т.б. әкелініп саудаланатын болған [9.59 б.].

Сарайшықта жүргізілген қазба жұмыстары кезінде қарапайым тұрғын кварталдары аршылып алынған. Кварталдар күйдірілген кірпіштен салынған 2-3 бөлмелі үйлерден тұрған. Бөлмелер еден астынан жүргізілген мұржалардың көмегімен жылытылған. Үйлерде азық-түлік: астық, жеміс-жидек қорын сақтайтын қоймалар болған [4, 228 б.].

Осылайша ортағасырлық мәдениеті дамыған шаһар тұрғындары ішіндегі тамақ аса дәмді болады деп ерекше жұмсақ тастан ойылып жасалған Хорезмнің қазандарын ерекше ұнатқан. Қара қыштан құйылып, күн түскенде ою-өрнектері жарқырап тұратын құмғандар, кеселер мен табақтар молынан саудаға түскен. Хорасаннан және Еділдің төменгі сағасындағы қалалардың діни және пәлсафалық мазмұнда жазу жазылған әртүрлі кеселері Сарайшық халқының күнделікті өмірінде көп пайдаланылған. Шыны, ақық, маржан тастардан оймышталған әшекейлер, жүзіктің көзіне орнатылған гауһарлар Иран мен орта Азиядан әкелінетін, болмаса жергілікті жерде жасалынған. Алтын Орданың басқа қалаларының тұрғындарының сұранысына қажет әшекейлі әдемі сырлы табақтар мен құмыралар Сарайшық шеберлерінің қолынан да шыққан. Осындай ыдыстардың біреуі Мәскеу қаласының Қызыл алаңындағы мемлекеттік Тарихи Мұражайға қойылған [5, 24 б.].

Археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде табылған заттық мұраларға зерттеу жүргізген ғалымдар Сарайшық қаласы өз дәуірінде Шығыс Дешт Қыпшақ даласындағы бірден - бір қол өнер өндірісі орталығы болғандығы туралы пікірге тоқтам жасайды [10, С.112]. Қала қолөнершілері сату үшін құстардың суреттерімен өрнектелген ыдыстар өндірген. Алтын мен күмістен әшекейлер, түрлі-түсті және асыл тастардан көз салынған сырғалар, жүзіктер соққан. Сүйектен тарак, түйме, қапсырма, күнделікті тұрмысқа қажетті тағы басқа заттар жасаған. Әсіресе, Сарайшықтың көркем керамикасы ерекше көзартарлық. Көркем керамиканың екінші тобын кашин (саз балшықтың ерекше түрі) бұйымдар түрі құрайды... Көк сырмен салынған суреттер әдетте күрделі өсімдік өрнектерін құрайды. Мұндай керамика ХІҮ ғасырдың аяғында пайда болып, ХҮ ғасыр бойы тұтастай өндіріліп келген [4, 231-233 бб.].

Сарайшық қаласының жергілікті шеберлері алыс елдерден әкелінген тауарларды тұтынып қана қоймай, олардың жасалу құпиясына көңіл аударып, сапалы өнім жасаудың әлемдік озық әдіс-тәсілдерін меңгеру жолында іздене отырып, нәтижесінде өздері де Жібек Жолы саудасы талғамына сәйкес деңгейде тауар өндіруге қол жеткізеді [9, 59 б.]. Міне, бұл орайда археолог ғалымдар монғолдар жаулап алған Хорезм, Соғды, Сырдария қалаларындағы қолөнерші шеберлерді Алтын Орда қалаларына әкеліп қоныстандыруы жергілікті қолөнер кәсібінің жоғары деңгейде дамуына ықпалын тигізген [6, С. 445-446], - деп пайымдайды.

Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан ортағасырлық қалалар тарихынан қазақ даласындағы көшпелі мен отырықшының, малшы мен диқаншының арасындағы тығыз сауда экономикалық байланысты, яғни, дала мен қала өркениеті қатар үрдіс алып отырғанын анық аңғаруға болады. Осы орайда көрнекті археолог ежелгі Хорезмді зерттеуші С.П. Толстовтың: «Қалалық өркениетті тек жер өндеудің, отырықшылықтың нәтижесі деп санау үлкен қателік» деген түйінді пікірі орынды деп санаймыз. Ғалым тұжырымына ірі сауда, мәдени-әкімшілік орталық Сарайшық мысал бола алады. Өйткені Шығыс Дешт Қыпшақ даласының Сарайшық маңында мал өнімдерімен ғана күнелтіп отырған тұрғындары шаһарға келген керуенді қабылдап шығарып салғанға дейінгі көрсетілетін мәселен, аспазшы, қасапшы, егінші, малшы, күзетші, жүкші, тазалық сақтаушы, тұрмыстық және мәдени қызмет көрсетуші сияқты сан түрлі қызмет түрлеріне ие болады. Адал мінсіз қызмет көрсету олардың дағдысына айналып, қаланың сән-салтанаты күн сайын артып, сәнді ғимараттар бой түзейді [9, 57 б.].

Деректерге сүйенсек, 1950 жылы 22 қыркүйек күні Қазақ КСР ҒА тарих, археология және этнография институты ғылыми кеңесінің мәжілісінде Қазақ КСР ҒА корреспондент мүшесі Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясының жетекшісі Ә.Х. Марғұланның есебі тыңдалады. Кеңесте «Қала халқы жартылай көшпелі өмір сүрді ме? Демек, егіншілер мен қолөнершілер жоғары пайыз болды деп айтқан дұрыс па? деген сауалға Ә.Х. Марғұлан: «Мен жергілікті халықтың ішінде қолөнершілер болды деп есептеймін және оны нақты фактілер арқылы дәлелдеуге болады. Олар жергілікті халықтан 12-13 ғасырларда бөлініп шықты, тұрмыстық заттарды жасады және жоғарыдағы феодалдарға салтанатты бұйымдар жасады, бұлар қала халқының негізгі құрамы еді, сонымен қатар қаланың әкімшілік бөлігі, бұл жерде көпестер де көп болды», - деп жауап береді [11].

Сөйтіп, орта ғасырлар дәуірінде Бату, Берке қалаларынан кейін Сарайшық Алтын Орда астанасына айналып, ХҮ-ХҮІ ғасырларда Ноғай Ордасының, Қазақ хандығының астанасы болғаны белгілі.

Бұл жөнінде қазіргі «Сарайшық мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының» директоры белгілі ғалым тарих ғылымдарының докторы Ә.Мұқтар : «Қалай болғанда да, Қозыбастағы алғашқы Жәнібек пен Керейдің тұрған жері Қазақ хандығының алғашқы астанасы болды деп айта аламыз. Енді осы төңіректен Керей мен Жәнібек Өзбек хандығымен соғыса отырып, Қазақстанның батысына қарай жылжиды. Ал Сарайшықты Қазақ хандығының астанасы еткен Керей ханның баласы Бұрындық хан. Бұл туралы орыс зерттеушісі В.В. Вельяминов-Зерновтың еңбегінде Бұрындық сол жердегі ноғайларды өзіне бағындырып, Сарайшықты қазақ хандығының астанасы етті деп жазады. Ноғайлы дәуірін мұрағаттан зерттеген екі ғалымды білемін, оның бірі – қазақстандық Амантай Исин деген зерттеуші, екіншісі – ресейлік В.В. Трепавлов. Екеуі де көне аңыз шежірелерімен емес, Мәскеудің көне мұрағатымен жұмыс жасаған ғалымдар. Олар Сарайшықтың астана болғанын дәлелдеді. В.В. Трепавловтың еңбегінде 1471 жылы Бұрындық хан Сарайшықты бағындырып, Қазақ хандығының астанасы етті деген дерек бар» [12, 32 б.], – деген тұжырым жасайды.

Сонымен бірде гүлдену, бірде құлдырауды басынан өткерген Сарайшық қаласының ХҮІ ғасырдың ІІ жартысынан бастап одан әрі әлсіреуіне орыс патшалығының экспансиялық саясатының күшеюі және Дешт Қыпшақ аймақтарындағы геосаяси ахуалдың ушығымен қатар, ежелден мәдениет ошағына айналаған Ұлы Жібек жолының маңызын жоғалтуы әсер етеді. Ақыр аяғында, тоқырай бастаған Сарайшық қаласының ғасырларға созылған даңқы казак-орыс қарақшыларының тонаушылық әрекеттеріне негіз болып, шаһарды біржолата тұралатуға ұшыратады [7, 22 б.].

Сарайшық қаласының талқандалуы жөнінде Ә.Марғұланның зерттеу еңбектеріне қарағанда, 1586 жылы Дон казактары гүлденген бай қала Сарайшыққа тұтқиылдан шабуыл жасап қиратады, халқын қырады... ең соңында қала маңындағы адамдар жерленген молаларды (пантеонды) қазып тонайды [12].

Сарайшық қаласында қазақ хандығының пантеоны болды деген пікірді жоғарыда айтылған тарихшы ғалым Ә.Мұқтар: «Бүгінде Жошы ұлысы – Алтын Орданың тарихындағы шешімін таппаған мәселенің бірі Сарайшықтағы пантеон және ондағы ел билеген тұлғалар тарихы болып отыр. Сарайшық пантеоны 1475 жылғы венециялық монах Фра Мауроның картасында Жайықтың оң жағалауына салынған. Италиялық картограф оны күмбезбен белгілеп, «Билеушілер қабірстаны» деп көрсетеді. Фра Мауро картасындағы деректі ХVІІІ ғасырдағы П.И.Рычков, П.С.Паллас ХІХ ғасырдағы А.И. Левшин, 1861 жылы топограф А.С.Алексеевтің еңбектері кеңірек тарқатады. Оларды саралап, Сарайшықта алғашқы кешенді археологиялық қазба жүргізген саратовтық археолог Н.Арзютов болды» [13], – деп нақтылайды.

Сондай-ақ ол: «Бұл қазақ хандарының аталары жатқан пантеон. Мұнда Алтын орданың хандары мен Қазақ хандығының аталары жатыр. Біз бұл туралы Шығияз ақынның «Сарайшықта бар дейді, жеті ханның моласы» деген жыр жолдарынан білеміз. Қазір Сарайшыққа келсеңіз, жеті ханның моласы дейді де, төрт хан мен үш ноғайлы билеріне қойылған құлыптастарды көрсетеді. Ноғайлының билері ешқашан хан болған жоқ. Тарихшы Әбілғазы баһадүрдің шежіресіндегі Алтын Орданы билеген Мөңке Темір, Тоқтағу және әз Жәнібек Сарайшықта дамылдап жатыр. Бұл шежіре 1600 жылдың ортасында дүниеге келген, сондықтан шежірешінің қателесуі мүмкін емес. Бұған қосымша Әбілғазы Қасым хан Сарайшықта жерленді деп жазады. Басқа да түрлі деректерде Сарайшықта Алтын Орданың ханы Тоқтамыс ханның басы жатыр дейді. Оны өлтірілгеннен кейін басын көрсету үшін осы Сарайшыққа алып келген. Енді бұдан басқа мұнда Жәнібек ханның баласы, Алтын Орданың тағы бір ханы Бердібек хан жатыр деген де дерек бар. Сонымен қатар Ақ Орданың ханы, қазақ хандарының атасы Барақ хан да осында жерленгендей. Мұнда жерленген жетінші хан, ол Қасым хан. Әнес Сарай бұл жерде Қасым ханның баласы Мамаш хан өлтірілген екен деп айтты. Бұл сегізінші хан. Сондықтан бұл деректер нақтыланып, дәлелдену үшін, зерттеу жұмыстары әлі де жүргізілуі керек. Мұнда тікелей Жошы ханның ұрпақтары, қазақ хандығының аталары жатыр» [14], – деп ой түйіндейді.

Бүгінгі күні Сарайшық Жайық өзенінің сағасынан 60 шақырым жоғары, Жайық өзенінің оң жағалауы мен оның Сарайчинск сағасының арасында орналасқан. Қалашықтың жартысын Сарайшық ауылы басып жатыр. Жыл сайын Жайық өзені оң жағасын шайып, қала бөліктерін жарқабақтармен бірге суға алып кетуде. Сөйтіп, бір кездері Бақшасарай, Қазан, Қажы-Тархан (Астрахан) сияқты қалалармен тең тұрған аса үлкен қаланың жұрнағы қалды деп айтуға болады. Көне қала орнының жанынан 1999 жылы ел зиялыларының қолдауымен «Хан Ордасы – Сарайшық» мемориалдық кешені бой көтеріп, биіктігі 17 метр шамасында кесене тұрғызылған. 2018 жылғы ҚР Үкіметінің қаулысына сәйкес, бүгінде Сарайшық мемлекеттік мекеме саналады.

Демек, өз дәуірінде Қазақ хандығының астанасы болған Сарайшық бүгінде тәуелсіз Қазақ елінде көпшіліктің қызығушылығын туғызды. Осы орайда, Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Назарбаев туған елдің қадір-қасиетін насихаттаудың маңыздылығын «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында: «Әрбір халықтың, әрбір өркениеттің баршаға ортақ қасиетті жерлері болады, оны сол халықтың әрбір азаматы біледі. Бұл – рухани дәстүрдің басты негіздерінің бірі. Біз – ұлан-ғайыр жері мен аса бай рухани тарихы бар елміз. Ұлы Даланың көз жеткізгісіз кең-байтақ аумағы тарихта түрлі рөл атқарған. Бірақ, осынау рухани географиялық белдеуді мекен еткен халықтың тонның ішкі бауындай байланысы ешқашан үзілмеген. Біз тарихымызда осынау көркем, рухани, қастерлі жерлеріміздің біртұтас желісін бұрын-соңды жасаған емеспіз. Мәселе еліміздегі ескерткіштерді, ғимараттар мен көне қалаларды қалпына келтіруде тұрған жоқ. Идеяның түпкі төркіні Ұлытау төріндегі жәдігерлер кешенін, Қожа Ахмет Ясауи мавзолейін, Тараздың ежелгі ескерткіштерін, Бекет ата кесенесін, Алтайдағы көне қорымдар мен Жетісудың киелі мекендерін және басқа да жерлерді өзара сабақтастыра отырып, ұлт жадында біртұтас кешен ретінде орнықтыруды меңзейді. Мұның бәрі тұтаса келгенде халқымыздың ұлттық бірегейлігінің мызғымас негізін құрайды» [15],- деген еді.

Осылайша ғасырлар көшінде сан сырлы сипатымен құбылған Сарайшық қаласы бірте-бірте тарихымыздың терең қойнауына еніп, құпиялы қазыналарын бүгінге дейін толық ашпай келеді. Халқымыздың ел болып ұйысуына дем берген, сол дәуірдегі болмысымыздың сан қырлы көріністерін бойына жиып, тұтастай төрт дәуірді басынан кешіп, тарихымызда өшпестей із қалдырған Сарайшықтың шежірелі шақтарын «ата-бабаның шапағаты мол шабытты істерін заңды мақтаньш ету парыз» [16, 51 б.], – деп Елбасы Н.Ә.Назарбаев айтқандай дәріптеу, бүгінгі ұрпақ міндеттерінің бірі. Өйткені өткенімізді бағалап, құрметтеу, насихаттау халқымыздың әлемдік деңгейіне қызмет ету болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бартольд В.В. *Очерк истории Семиречья*. – Москва: Соч. 2 т. 1963. – С. 104.
2. Мұқаметханұлы Н. *Қазақ тарихының өзекті мәселелері. Монографиялық зерттеу*. – Павлодар: «Brand Print», 2010 – 311 б.
3. *Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін (бес томдық) Т. 1*. – Алматы: Атамұра. 2010. – 541б.
4. К.Байпақов *Қазақстанның ежелгі қалалары*. – Алматы: «Аруна Ltd», 2005. – 316 б.
5. Тасмағамбетов И. Самашев З. *Сарайшық*. – Алматы: ОФ «Берел», 2001. – 320 б.
6. К.М.Байпақов, Д.А.Воякин *Выдающиеся археологические памятники Казахстана*. – Алматы: 2014. – 504 с., ил.
7. Мұстафин Ж. *Сарайшық қаласының тарихы мен тағдыры. Тарих ғыл.кан. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған Авторефераты*. Орал. 2004. – 32 б.
8. Байпақов К.М., Танабаева С.И., Сдыков М.Н. *Батыс Қазақстанның археологиялық қазыналары*. – Алматы: Credo. 2001. – 160 с.
9. Ғизатов Ж. *Сарайшық-Астана қала – Ақтөбе: «А-Полиграфія» ЖШС, 2004. -192 б.*
10. Маргулан А.Х. *Из истории городов и строительного искусства древнего Казахстана*. – Алма-Ата. 1951. – 292 с.
11. Өтениязов С. *Сарайшық // Ана тілі, 2019. 6 маусым.*
12. Мұқтар Ә. Диярова А. *Сарайшық музей қорығы. Монография - Алматы: Арыс. 2019. - 192 б.*
13. Мұқтар Ә. *Ұлық Ұлыс тарихындағы Сарайшық // Егемен Қазақстан 2020. 5 мамыр.*
14. Мұқтар Ә. *Сарайшықта бар дейді, тоғыз ханның моласы: Сарайшық – қазақ хандарының аталары жатқан пантеон // Қазақ әдебиеті, 2018. 16 қараша.*
15. Назарбаев Н. *Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. – 2017. – №70. – 12 сәуір. – Б. 1-2. 4.*
16. Назарбаев Н.Ә. *Тарих толқынында. Алматы: – Ата мұра. 1999. – 332 б*

References:

1. Barthold V. V. *essay history of Semirechye*. - Moscow: Soch. 2 Vol. 1963-P. 104.
2. Mukametkhanuly N. *actual problems of Kazakh history. Monographic research*. - Pavlodar: "Brand Print", 2010 – 311 P.
3. *History of Kazakhstan. From ancient times to the present (in five volumes) Vol. 1*. – Almaty: Atamura. 2010. - 541b.
4. K. Baipakov *ancient cities of Kazakhstan*. - Almaty: "Aruna Ltd", 2005. - 316 P.

5. Tasmagambetov I. Samashev Z. Sarayshyk. - Almaty: office "Berel", 2001 – - 320 P.
6. K. M. Baypakov, D. A. Voyakin, extracting archaeological monuments of Kazakhstan . - Almaty: 2014. - 504 P., II.
7. Mustafin zh. history and fate of the city of Sarayshyk. Science of history.Kan. abstract prepared for obtaining an academic degree. The Urals. 2004. - 32 p.
8. Baipakov K. M., Tanabayeva S. I., Sdykov M. N. archaeological treasures of western Kazakhstan. - Almaty: Credo. 2001. - 160 P.
9. Gizatov zh. Sarayshyk-Astana city – Aktobe: LLP "a-Polygraphia", 2004.-192 P.
10. Margulan A. H. from the history of cities and the construction of ancient Kazakhstan. - Alma-Ata. 1951. - 292 P.
11. Uteniyazov S. Sarayshyk // Ana Tili, 2019. June 6.
12. Mukhtar A. Diyarova A. Sarayshyk Museum Reserve. Monograph-Almaty: Arys. 2019. - 192 P.
13. Mukhtar A. sarayshyk in the history of Ulug Ulus // sovereign Kazakhstan 2020. May 5.
14. Mukhtar A. Sarayshyk says that there is a tomb of nine Khans: Sarayshyk – the Pantheon where the fathers of Kazakh Khans lie // Kazakh literature, 2018. November 16.
15. Nazarbayev N. orientation to the future: modernization of public conscience // sovereign Kazakhstan. – 2017. - No. 70. - April 12. - P. 1-2. 4.
16. Nazarbayev N. A. on the wave of history. "I don't know," I said. 1999 - 332 P